

12 KNIHTISK V PRAZE ZÁVĚREČNÉ TŘETINY 16. STOLETÍ

I když podíl jazykově české knižní tvorby neustále sílil (ze 130 dnes známých pražských titulů šedesátých let na 300 v letech devadesátých), pro druhou polovinu století je charakteristická symbióza češtiny a latiny, přičemž latinské spisy měly v rudolfínské éře dokonce početní převahu nad německými i českými. Významně tomu napomohly drobné tisky *humanistického básnictví*, vydávané však omezeným nákladem u Dačických, Jičinských, Sedlčanských či Černého a Sessia pro nepočetnou vrstvu zájemců. Většinou šlo o příležitostné (časové) jednolisty nebo brožury, jejichž námětem byly obecně lidské problémy či osudy jednotlivce (oslava narození, blahopřání k sňatku, soustrast při úmrtí apod.). Výrobu platili autoři. Písmařsky a dekoračně se jednolisty a brožury zpravidla nelišily, vhod tu stereotypně přicházela vyznačovací textura (notně již zaleželá), dřevořezové erby a dlouhé postranní lišty s neustále kopírovanými Ctnostmi. Předností výpravnějších jednolistů, určených mimo jiné k výzdobě interiérů, byla však dokumentárně zajímavá ilustrace (včetně portrétu) a figurální sazba, dovedená z hlediska symbolů a metafor manýristickými tiskárnami k rafinované dokonalosti.

Poněvadž rudolfínská Praha byla průsečíkem evropského zpravodajství, tvořily významnou část tiskařské produkce též *novinové letáky* šířené nejčastěji Šebestiánem Oksem a rodinami Valdů, Peterlů nebo Schumannů. Základním posláním těchto letáků – propagandistických reportáží o evropských i domácích politických a náboženských událostech, relací o přírodních katastrofách, geografických objevech, kuriozitách a zázracích – byla včasnost informace. Tomu se podřizovala forma a kvalita vydání včetně šablonovitého ztvárnění titulní strany, kde nechyběl titulní dřevořez, který stejně jako u formálně příbuzných kramářských písní fungoval více reklamně nežli dokumentárně. Tato charakteristika platí většinou jen pro české prostředí, kde se pořád ještě revitalizovaly nepůvodní štočky 30. a 40. let, zatímco zahraniční tiskárny, opírající se o bohatší a kvalitnější zázemí řezáckých dílen, i tuto drobnou letákovou produkci vybavovaly originálními a relevantními ilustracemi. Od 90. let 16. století zesílila v souvislosti s tureckou invazí frekvence necenzurovaných letáků natolik, že Rudolf II. I pražské arcibiskupství se několikrát pokusilo o reformu zpravodajství. Ta předpokládala, že budou vydávány pouze jednoměsíční kumulované novinové zprávy.

Nárůst *mravněvýchovné a nábožensky vzdělávací beletrie* z pera Dobřenského, Lomnického, Paprockého, Rvačovského a desítek jiných, citelný zejména od 90. let, byl odrazem nálad ve společnosti a lze ho označit za obecný rys českého, moravského i zahraničního knihtisku. Podstatnou složku náboženské a světské literatury tvořila *polemika* mezi katolíky a protestantskými konfesemi. Většina tiskařů byla sice nekatolického zaměření a protihabsburské orientace, ale k těmto literárním polemikám se oproti počátečním desetiletím 16. století stavěla už komerčně a rozmnožovala texty bez ideové vyhraněnosti. Snad jediným, kdo i nadále odmítal publikovat katolicky smýšlející autory, byl **Sixt Palma Močidlanský** (nar. 1569), pražský tiskař a překladatel německých luteránských satir. Některé jeho překlady tiskl **Oldřich Valda** (zemř. po 1618). Poněvadž texty překročily meze všeobecně tolerované náboženské satiry, Palma i Valda jako jedni z prvních pocítili protistavovskou ofenzívu dvorských katolíků. Potrestání obou a konfiskaci Palmovy dílny inicioval v srpnu 1602 sám nejvyšší kancléř Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (v souvislosti s vyšetřováním čelil obvinění také Palmův přítel Tobiáš Mouřenín). Palma, jedněmi označován za blouznivce a blázna, jinými zase za mučedníka, skončil ve vězení, kde však pobyl jen do března 1603, neboť císař mu změnil trest na doživotní vyhnanství.

Vedle humanistického básnictví, novinových letáků, náboženské polemiky a satiry se dobře vedlo ještě *praktickým návodům* (gramatikám, konverzačním a počtářským příručkám či slovníkům), ale spisy o hudbě, ba i kuchařky, herbáře a cestopisy jsou i při pochopitelných ztrátách této části produkce v menšině – není divu, německou či latinskou literaturou tohoto druhu nás pořád hojně zásobovali zahraniční dovozci. Závažnější latinsky psané práce z astronomie či lékařství nechávali domácí učenci tisknout v zahraničí, chtějíce mít blíž k širšímu učenému fóru. Namísto vědecké literatury, která též proudila do našich knihoven z ciziny, přejímaly naše tiskárny vesměs jen německou vzdělávací prózu, která se vydávala sice česky, ale levně a přístupně formou *knížek lidového čtení* (kupříkladu cizí atraktivně ilustrovaná hippika a teoretické příručky o veterinářství a krasojedectví u nás stěží nahrazoval pozdně středověký traktát Mistra Albrechta *Lékařství koňská*, vydávaný od 1527 až po sklonek 18. století setrvale pouze s jedním, totiž titulním dřevořezem). Poznatky některých disciplín byly tiskem publikovány poprvé dokonce až v rudolfínské době, a to samozřejmě cizojazyčně (architektura, emblematika, hornictví). Některé žánry nás tak prozatím mýjely úplně (atlas, encyklopedie, militária, topografie). České tiskárny nenašly mezi domácími autory, překladateli a ilustrátory nikoho, kdo by se ujal přípravy ilustračně náročných publikací o kostýmech, lovu a rybolovu, sportu či zahradnictví. Jak potvrzuje skladba měšťanských knihoven, také tato literatura se setrvale dovážela z ciziny, hlavně z Německa a méně již z Francie a Itálie, avšak čtenáři, upínající se k importu, tlak na domácí kulturní terén, do něhož tiskárny rozhodně patřily, vyvíjeli jen

nepatrně. Tiskaři tak nemuseli příliš zkvalitňovat své živnosti, a poněvadž na rozdíl od zahraničních kolegů zásobovali v drtivé většině pouze nerozsáhlý trh, tuzemské výrobní prostředí postrádalo určitý tlak nadnárodní konkurence, nutné k intenzifikaci výroby. Koneckonců i to lze považovat za jeden z důvodů uzavření domácí knihy před vyššími aspiracemi zahraničního řemesla.

Diference mezi domácím a západním knihtiskem se tudíž neprojevovaly jen malým nárůstem dílen, ale i poněkud nižší úrovní české typografie a menším objemem knižních nákladů. Dříve se o ničem podobném nemluvilo, nanejvýše se jednostranně připomínalo regresivní působení cenzury. Knih tisk byl sice po jistou dobu (1547 – 1549) v celých Čechách zakázán, avšak regulace anglických panovníků měly na rozvoj ostrovního řemesla nesrovnatelně tvrdší dopad díky své setrvalosti. Dominantním faktorem pro upevňování knihtisku byl ekonomický a duchovní potenciál společnosti, která v Čechách prozatím postrádala jak profesionálního nakladatele, tak rozvinutý trh s domácím knižním zbožím. Zcela chybělo písmolijectví, takže kompletní písmové fundusy nebo alespoň matrice, nutné k multiplikaci písmových typů, se opatřovaly nákupem v cizině, zejména v Norimberku. I tím se tuzemské řemeslo pevně poutalo k německému vlivu. Také dřevorezáčských dílen bylo u nás poskrovnu (podobné vazby, které v Norimberku od 80. let 15. století budoval Anton Koberger k Wolgemutovu ilustrátorskému ateliéru, v Praze pěstovala až koncem první třetiny 16. století Tiskárna severinsko-kosořská).

Počínaje 70. léty 16. století se publikační aktivity díky soukromým humanistickým tiskům a brožurkovým turcikám rozrostly natolik, že – měřeno půlstoletím předchozím – můžeme hovořit o explozi. Zatímco však zakázky veršotepeckých akcidenčních jednolistů či propagandistických a informačních brožurek dost draze zabezpečoval objednavatel, kapitálové krytí zbylých edičních programů už tak pravidelné štěstí nemívало. Doposud plošně zachovávaný typografický standard musel padnout a knižní výroba se zhruba od 70. let počala diferencovat dle jazyka textu a společenského zakotvení cílových čtenářů. Výjimku tvořily malé dílny rozmnožující pouze českojazyčné texty (Sixt Palma Močidlanský, Václav Stříbrský, Burian Valda). Dvojí přístup k estetizaci řemesla dále nepraktikovaly ivančickokralická Tiskárna bratrská a vlastně ani melantrišsko-veleslavínská tiskárna, které jako poslední střediska svého typu u nás věnovaly zvýšenou péči právě jazykově české knize. K divergenci tiskárenského provozu byli naopak přinuceni kosmopolitně orientovaní principálové původem z Německa (Michael Peterle st., Jan Schumann, Mikuláš Štraus) i z Čech (Jiří Černý, Jiří Jakubův Dačický, Jiří Handl, Jan Jičínský st., Bedřich Milichthaler, Daniel Sedlčanský st.).

Knih tištěná česky totiž výrobci (prodejci) přinášela pramalý zisk, ba i starosti s remitendou. Tisk často probíhal ve finanční režii tiskáren či autorů, a proto s minimálními výrobními náklady. Vzrostla tak utilitární role základního sazečského prostředku, totiž písma, kdy zejména vyznačovací majuskule přímo demonstrativně likvidovaly jinak žádanou stylovou jednotu. Tiskové schopnosti těchto směsíc rozličných písmových řezů a stupňů bývaly ale mnohdy za zenitem. Vhod přišly také staré, zpola vyčerpané štočky německého původu, či jejich kopie, avšak nezdědka se ilustrace ve prospěch dekoru potlačily docela. Jako důsledek šetření papíru povstal silně komprimovaný graficko-optický sazební obraz, který nepripouštěl bílou (nepotištěnou) plochu.

Naopak pro latinská, německá a ostatní jinojazyčná díla se externí nakladatel k jednorázové výpomoci hledal snadněji, neboť tyto opusy nacházely své zákazníky mezi bohatší inteligencí doma i na mezinárodním knižním trhu a pro mecenáše byly zároveň nástrojem k vytváření osobních kariér. Poněvadž tyto cizojazyčné texty potenciálně vstupovaly do širšího konkurenčního prostředí, výrobci byli nuceni zohlednit estetickou stránku řemesla. U antikvy byl horror vacui, průvodní jev české švabachové sazby, držen na uzdě a nepotištěná plocha se stávala aktivním prvkem grafického sdělení. S výjimkou starobylé vyznačovací textury, která plnila specifickou roli vyznačovacího písma, frekventoval morfologicky moderní a neopotřebovaný sazečský materiál. Snahu povýšit typografickou úroveň vidíme ještě lépe na ilustračních štočcích a hlavně u dekoru, tvořeného převážně už jen v duchu módního manýrismu. Příkladem zde uvedme aspoň dva typograficky splendorní tituly vzniklé v pražských tiskárnách takřka výlučně pro zahraniční trh: Borjovy *Empresas morales* (1581) a Luythonovu *Liber I. missarum* (1609). Oba tisky, Černého i Štrausův, jsou v úplnosti na našem území díky zahraničním tržním aspiracím zachovány jen po jednom exempláři.

Tištěné zboží určené vzdělanému bilingvnímu čtenáři v tuzemsku i za hranicemi a zboží pro domácí lidové publikum znalé pouze češtiny se tak od sebe vzdalovalo. Nůžky byly rozevírány nejen díky „vyšší“ a „nižší“ typografii, ale též v důsledku nerovnoměrné distribuce žánrů. Pokud totiž literatura tištěná pro publikum znalé pouze češtiny vykazovala nějakou žánrovou pestrost, pak to bylo zpravidla na úkor formy vydání. Postačí sledovat bajku, hádanku, kalendář, kuchařku, povídku, přísloví či snář. Všechny tyto a další drobné žánry byly zpřítomňovány levnými a typograficky odbývanými knížkami lidového čtení, nikoli luxusněji vypravenou edicí, jak

ji známe západně od našich hranic. Naopak hledáme-li po pražských tiskárnách poloviny 17. století řídce se vyskytující *livre à figures*, nalezneme ji výhradně mezi cizojazyčnými opusy frátera Henrika a S. Petro (s českými titulky se tato „obrazová kniha“ počala tisknout zásluhou rodiny Balzerů až během 19. století).

V době po 1620, kdy naše tiskárny ožívaly pomalu a postupně a kdy na řemeslo dopadly ekonomické důsledky třicetileté války, jev dvojího řemesla, typický rovněž pro slovenský a částečně polský knihtisk, ještě zesílil, byv podporován kooperací s augsburskými grafickými ateliéry. Vedle podnikatelsko-technických limitů, které rozpoznáme mimo jiné na účelově založeném (nikoli estetickém) vztahu tiskáren k dřevořezu a k mědirytu, v tom značnou roli sehrála stále trvajících dichotomie novogotického písma a humanistické antikvy.

V předbělohorském knihtisku nelze pominout Němce, rodáka ze saského Annaberku, který se usadil v Praze nejpozději 1562 jako briefmaler a dřevořezáč. Jmenoval se **Michael Peterle** (1537 – 1588). Českou prvotinou je vzácně zachovaný pohled na hlavní město z Petřína s nápadně řezaným názvem *Praga Bohemiae metropolis accuratissime expressa 1562* (Praha 1562). Velké nástěnné panoráma vzniklo u příležitosti korunovace Maxmilána II. na českého krále. Obecně se předpokládá, že řezáčem byl Peterle a že tiskařské práce konal Jan Kozel st.

Těžiště Peterlových aktivit spočívalo vůbec ve sféře textově-obrazových jednolistů, určených nejednou k výzdobě příbytků (tento typ nástěnného obrazu se německy pojmenovává jako Bilderbogen). Většina jednolistů je shromážděna v pětisvazkovém sběratelském konvolutu Václava Dobřenského, který chová Strahovská knihovna. Zde připomeňme aspoň dvoumetrový obraz nazvaný *Deset patriarchuov Kristových Starého zákona až do Noe* (Praha 1580). Verše Hanse Sachse jsou opatřeny nadmíru dokonalou kopií figurálních dřevořezů Hanse Sebaldy Behama (původní vydání Nürnberg 1530). Leporelo zabydlené výrazně sošnými postavami biblických prarodičů, s nimiž nápadně kontrastují rozverně se chovající puttové, ukazuje, že moudrost je znakem stáří.

Z orámování jednolistů je patrné, že v Peterlově dílně už převládá manýristický dekor. Oproti dlouho přežívajícím raně renesančním kandelábrům, mýtickým mořským postavám a fantaskním hadům i velrybám, rozverným puttům, girlandám a šňůrovým dekorům jakož i přísně symetrickým architektonickým titulním bordurám tu už nastupuje jak stylová květnatost hraničící až se strojeností, tak dekorativní komplikovanost nemající daleko k tvarové deformaci. Stabilní výbavou postranních listů bývají křesťanské Ctnosti a Nectnosti. Užívají se rolverkové (zavilínové) pásy s náznakem hřebů a nýtů, zbraněmi zaplněné panoplie, květinovými a ovocnými motivy přetékanými vlasy, a to vše začasté v jediné viněti, borduře, liště nebo kartuši. Všechno tento repertoár s úspěchem užívala od 60. let na Moravě také ivančickokralická Tiskárna bratrská.

Peterlův kolega **Jan Kozel st.** (pův. Johann Bock, zemř. 1566) byl další Němec, který se jako malíř a tiskař usadil v Praze. Roku 1562 koupil tiskárnu od Bartoloměje Netolického z Netolic a provozoval ji zcela jistě do 1564. Jeho zásluhou byla rozmnožena stále populární Prefátova *Cesta z Prahy do Benátek a odtud potom po moři až do Palestiny* (Praha 1563), ilustrovaná dle kresebných předloh Domenica dalle Greche mimo jiné Mistrem GS, známým z Mattioliho Herbáře 1562. V cestopisu se nachází nejstarší konkrétní městská veduta (pohled na Jeruzalém), která byla v jazykově české knize otištěna. V Kozlově tiskárně se vyučili Jiří Jakubův Dačický a Jiří Černý. Tiskárna se nacházela v domě básníka, překladatele a editora, předního reprezentanta latinizujícího humanismu v Čechách **Tomáše Mitise z Limuz** (1523 – 1591). Po Kozlově smrti spolupracoval Mitis jako editor a nakladatel od 1567 s tiskárnou Jana Jičínského st. Téhož roku (anebo již 1563?) s Jičínským, Jiřím Jakubem Dačickým a Janem Kantorem Hadem založil společnost, která prodávala knihy v pražském Karolinu a zanikla Hadovou smrtí 1572. Nenabízely se zde pouze knihy z českých tiskáren, nýbrž i nekatolická produkce cizí (např. Heinrich Bullinger st., Wolfgang Musculus). Roku 1571 dal Maximilián II. krám prohlédnout a zboží neschválené cenzurou zabavit. Snad posledním dokladem Mitisových nakladatelských výbojů je dvacetilistová *Vlastae Bohemicae historia* (Praha 1574), kterou napsal humanista Racek Dubravus z Doubravy a vytiskl Jiří Černý.

Kozlovým tovaryšem a později tvůrcem samostatného řemeslně nadprůměrného střediska českého předbělohorského knihtisku byl nekatolík **Jiří Jakubův Dačický** (zemř. 1618), ve starší literatuře známý jednak konflikty s cenzurními orgány a jednak pohoršlivým životem. Měšťanství na Starém Městě získal roku 1568 a v letech 1568 – 1619 provozoval vlastní dílnu. Strukturou vydavatelského programu i typografií výrobků se Dačický dle možností snažil konkurovat melantrišskoveleslavínské tiskárně či Jiřímu Černému.

Tiskl mimo jiné kalendáře, knížky lidového čtení, novinové letáky, školní učebnice a příležitostné humanistické básně o jednom listu. Co je však podstatnější, Dačický programově uváděl do oběhu starší, ale knihkupecky pořádné vděčné literární památky, např. dle nedostupného již Aorgova tisku 1533 reeditoval mluvnicki Beneše Optáta, Petra Gzela a Václava Filomata *Gramatika česká v dvojí stránce, ortographia předkem ... etymologia potom*

(Praha 1588) nebo ze starší produkce Mikuláše Bakaláře převzal čtenářsky vděčné vyprávění *Historia a život svatých Barláma a Jozafata* (Praha 1593). Menší kapacita dílny Dačického byla věnována vcelku vzácně vydávané naukové próze. Pojednání Matěje Grylla z Gryllova *O kometách, kdy a kterých let jsou se ukazovaly a jaké účinky a proměny v světě s sebou přinášely* (Praha 1578) či Adama Zalužanského ze Zalužan *Methodi herbariae libri tres* (Praha 1592) jsou bohužel bez ilustrací. Dle Josefa Jirečka byl Dačický nakladatelem životního díla luterána Martina Filadelfa Zámorského, které v Německu pod názvem *Postila evangelická* vytiskl Michal Kapihorský (Dresden 1602).

Dačický ve srovnání s ostatními kolegy až překvapivě často užíval různé typografické ozdůbky (typický je trojlístek na ohnutém stonku) a lišty s křesťanskými Ctnostmi. Manýristický rámový materiál zvyšoval estetický vzhled díla a navíc suploval drahé ilustrace. Nejlépe nám to dokládá 35 podepsaných a zhruba 4 typograficky anonymní jednolisty, které jsou shromážděny v konvolutu soudobého sběratele Václava Dobřenského (Strahovská knihovna).

Dačického syn z prvního manželství **Jan Otmar Jakubův Dačický** (zemř. po 1614?) provozoval vlastní živnost přinejmenším během 1589 – 1608. Jeho tiskárna se nalézala do roku 1605 ve stejném domě jako dílna otce Jiřího. Zatím však nebylo zjištěno, do jaké míry oba tiskaři užívali stejný typografický materiál. Impresa některých tisků „ex officina Othmariana (Ottmariana)“ zdají se mít kooperativní charakter.

Snahu potlačit zastarávající renesanční kánon titulní strany dokládá mědirytem zpracovaný motiv polních květů v Lodereckerově úpravě Vrančícova sedmijazyčného slovníku *Dictionarium septem diversarum linguarum* (Praha 1605). Poněvadž zde ovšem Dačického dílna tiskla jen druhou, gramatickou část díla a na zbytku spolupracoval Mikuláš Štraus, nelze odhadnout, který z obou tiskařů měl na volbu u nás málo obvyklého příčného formátu a ryté bordury větší vliv. Otmar Dačický vydával především knižní minuce a kalendáře. V otcových stopách se však věnoval i obnově středověkých povídek *Život Adamův, aneb jinák od starodávna Solfernus* (Praha 1600) nebo *Letopisové trojánští* (Praha 1605), což je jiný název pro už třetí vydání starobylé Kroniky trojanské (poprvé česky Praha po 1476). Reedici Života Adamova doprovodil týmž cyklem štočků monogramisty MC jako Jan Kosořský u prvního vydání v Tiskárně severinsko-kosořské (1553) i Jan Günther v Olomouci (1564).

Po již zmíněném Michalu Peterlovi a Janu Kozlovi působil v Praze další Němec, **Jan Schumann st.** (zemř. 1594). Tiskařem je doložen v letech 1585 – 1594. Jak dokládá raný, ale typograficky již velmi vyzrálý Fauknarův *Titulář obsahující v sobě v jazyku českém předně formy listův ... a titule stavův duchovních a světských* (Praha 1589), přivezl si některé štočky z Německa. Po Schumannově smrti převzala živnost pozůstalá manželka Anna, která se roku 1599 vdala za **Jiřího Závětu ze Závětic** (1575 – 1637?). Závěta, stoupenec jednoty bratrské, byl známý nakladatel a plodný dvorský historiograf krále Matyáše. Když mu Anna v dubnu 1600 zemřela, následujícího roku se oženil znovu a ještě v letech 1610 – 1611 vystupoval navenek jako majitel dílny, která pod konzorciálním označením „Impresí Šumanská“ fungovala až do roku 1628.

U Schumannů suverénně převládají latinské příležitostné tisky humanistického básnictví a čtyřlístové české nebo německé novinové letáky, jejichž množstvím dílna zastínila konkurenční firmy Dačického, Sedlčanského nebo Štrause. Dílna také dokončovala tisk základních děl Tychona Brahe, např. *Astronomiae instauratae progymnasmata* (UraniborgPraha 1602 a 1603). K této linii naukové literatury se pojí též osm drobnějších, převážně komerčních prací Johanna Keplera z let 1601 – 1604. Ideové salto šumanské tiskárny kolem Bílé hory velmi dobře dokládají alespoň dva počiny: na jedné straně *Konfesí česká ... pod obojí přijímajících* (Praha 1609) a na druhé pak Ferdinanda II. *Obnovené právo a zřízení zemské* (Praha 1627).

Schumannové spolupracovali také s pražským grafikem německého původu Virgilem Solisem ml. Jeho monogram VS shledáváme mimo jiné na většině obrazů Paprockého *Diadochu* (Praha 1602), žánrově nevyhraněného díla stojícího na pomezí kronikářského vypravování, genealogie a topografie. Solisovy portréty českých panovníků vycházely ze zobrazovacích schémat Kuthenovy Kroniky české 1539. Ilustrování *Diadochu* se účastnil též Jan Willenberg patnácti vedutami českých měst. Nejen textem, ale i z ilustračního hlediska je zajímavý Budovcův *Antialkorán* (Praha 1614), vášnivá obrana proti tureckému nebezpečí. K tisku byl připraven již 1593, ale cenzurní řízení a s ním spjaté Budovcovy úpravy rukopisu výrobu zdržely. Rovnocenným partnerem textu je 18 anonymních ilustrací řezaných dle předloh či nápovědí samotného autora. Pokud víme, později štočky už použity nikde nebyly. Jinak je tomu s námětově členitou titulní bordurou *Antialkoránu*, která v letech 1637 – 1643 zcela neorganicky a bez původního významu provázela Bylinovy kalendářové tisky.

Schumannův mladší sourodák, německý briefmaler a tiskař **Mikuláš Štraus ze Štrausenfeldu** (zemř. po 1619) přibyl do Prahy nejpozději roku 1588. Činnost jeho nevelké tiskařské dílny je dnes doložena v letech 1590 – 1622.

Poněvadž v druhém desetiletí 17. století se ztenčovala a počala upadat i typografická úroveň, lze připustit, že katolicky smýšlející Štraus odešel roku 1619 z Prahy zpět do vlasti, kde se však stopy po něm ztrácejí. Dílnu měl pak až do 1622 spravovat dílenský faktor.

Ediční model se vcelku nevyvíjí žánrovému půdorysu, který tou dobou realizovaly i mnohé větší tiskárny. Důraz byl položen na ziskové brožury novinových letáků a kalendářů. Nicméně vedle této příležitostné publikační činnosti přicházejí u Štrause z hlediska dějin knihtisku zásadnější aktivity. Jednu z nich spatřujeme ve velmi časném zapojení mědirytu do českého textu (1594). Populární Kroniku Václava Hájka z Libočan, jejíž české vydání z roku 1541 bylo zcela rozebráno, Štraus pod názvem *Böhmische Chronica* (Praha 1596) zpřístupnil též zahraničnímu publiku. Překlad doprovázejí rámované portréty českých panovníků kopírované opět dle Kuthenovy Kroniky 1539. Novátorsky v historii domácího řemesla působí slovník chorvatského filologa a historika Fausta Vrančiče *Dictionarium septem diversarum linguarum* (Praha 1605), o němž jsme se už zmínili v souvislosti s Dačickým. Velevýznamný Štrausův „chorbuch“, totiž *Liber I. missarum* dvorského hudebníka Charlese Luythona (Praha 1609), je nutno považovat za nejvelkorysejší hudební tisk české provenience a zároveň za vynikající projev českého předbělohorského knihtisku vůbec. Štočky ikonograficky členité titulní bordury a velkých narativních iniciál však nemusejí být domácího původu. Štraus si námahu s opatřováním dřevorezů mohl dovolit, neboť rozměrný a nákladný zpěvník byl určen převážně zahraničnímu publiku, u něhož jistě zaznamenal obchodní úspěch.

Dalším významným pražským tiskařem, jehož aktivity na poli cizojazyčné knihy přivedly v rámci možností předbělohorské řemeslo Čech k absolutnímu vrcholu, byl **Jiří Černý z Černého Mostu** (zemř. 1606). Poněvadž úroveň domácí knižní kultury bývá setrvačně už z minulosti poměřována národněhumanistickým působením Jiřího Melantricha st. a Daniela Adama, soupeřník Černý, stojící dosud neprávem v jejich stínu, přichází zkrátka. Byl rodákem z Čech a tovaryšská léta absolvoval u Jana Kozla. Vlastní tiskárnu provozoval již roku 1571. Pak Černého angažovali dědicové tiskaře **Jana Jičínského st.** (zemř. 1570), pro něž prokazatelně působil 1570 – 1572. Jak bylo obvyklé, faktor Černý pojal Magdalénu, vdovu po Jičínském, za manželku a stal se poručníkem jejich nezletilých dětí – jedno z nich, předčasně zemřelého **Jana ml. Filoxena Jičínského** (ca 1560 – 1591), před rokem 1586 ve své dílně vyučil). Později byl Černý ženatý ještě dvakrát. Je zajímavé, že jako snad jediný předbělohorský tiskař neužíval signet.

Profesnímu růstu jistě vyhovovala Černého náboženská umírněnost. Udržoval kontakty s katolíky i utrakvisty, jezuitu a jednotou bratrskou. Významně přispěl k rozšíření předbělohorských ilustrovaných naukových a uměleckých publikací. Na prvním místě stojí dřevorezem bohatě vypravené *Beschreibung aller fürnemisten mineralischen Ertzt unnd Berckwercksarten* Lazara Erckera von Schreckenfels (Praha 1574). Tiskárna jako jedna z prvních v Čechách uměla spojit mědiryt s tiskem z výšky. Černý se totiž ujal *Empresas morales* (Praha 1581), která sestavil Juan de Borja, španělský vyslanec na dvoře Rudolfa II. Sto mědirytových kolorovaných emblémů, rytých Erasmem Hornickem, představuje zároveň nejstarší španělskou knihu tohoto žánru a vůbec první knihu emblémů tištěnou v Českých zemích. Není třeba pochybovat o tom, že Černý tiskl též trojsvazkovou latinskou encyklopedii Jakoba Typotia a Anselma Boetia de Boodt

Symbola divina & humana pontificum, imperatorum, regum (Praha 1601-1603). Na konci prvního svazku totiž čteme „typis G. N.“ (Černý iniciály sporadicky užíval namísto podpisu od roku 1592). Tento knižní monument obsahuje 930 emblémů církevních a světských hodnostářů, které dle sbírky Ottavia Strady st. vyryl Egidius Sadeler ml. Typotiova a Boetiova encyklopedie je na několik desetiletí posledním domácím příspěvkem k žánru, který se v zahraničí kontinuálně pěstoval od 30. let 16. století až po dobu vrcholného baroka.

Významnou část produkce tvořily stejně jako u Peterleho příležitostné humanistické tisky o jednom listě (130 podepsaných a na 16 bez tiskařova jména, leč nepochybně z jeho tiskárny, se opět zachovalo v konvolutu soudobého sběratele Václava Dobřenského). Tyto dobře placené módní zakázky realizovala sice většina předbělohorských dílen, avšak jednolisty Černého vynikají nad ostatními zejména náročnou figurální sazbou. Vedle jednolistů byla tiskárna specializována na výrobu nototisků (64 jednotek), obzvláště pak vokální polyfonní hudby z okruhu rudolfínského dvora (Ondřej Chrysoponus Jevičský, Jakob Handl Gallus).

Z nivó soudobého domácího knihtisku ovšem nijak nevybočuje typografická úroveň jazykově českých publikací (kalendáře, kancionály, knížky lidového čtení, kuchařky, novinové letáky, nábožensky výchovná literatura, učebnice). Ty byly tištěny výrazně levněji s ohledem na širší koupěschopnost. Proto nepřekvapí kvantitativní chudost ilustrace, která mnohokrát nalezla uplatnění jen na titulních stranách a pro niž dílna nevolila náročný mědiryt, ale jednodušeji použitelný dřevorez.

Poslední významný manýristický tiskař, jehož pražská tvorba spadá už na práh 17. století, se jmenoval **Pavel Sessius** (zemř. po 1631). O jeho životě nemáme prakticky žádné zprávy. Pocházel z Německa (německy se podepisoval Sessel) a do Prahy přišel nejspíše roku 1604 jako zavedený písmolijec. Soudíme tak ze vzorníku písma pro uznávaného vratislavského tiskaře Georga Baumanna ml. z roku 1604. V impresu tohoto jednolistu, který byl u nás dosud neznámý, totiž čteme „renovati atque parati Vratislaviae per Paulum Sesse fusorem, Pragae habitantem“. Činnost jeho pražské knihtiskařské dílny je doložena nepřetržitě mezi léty 1606 – 1631.

Sessius stranil politice českých stavů a byl v úzkém styku s univerzitou. Rektor mu v lednu 1618 propůjčil titul *Typographus Academicus*. Titul akademického tiskaře po Bílé hoře ztratil, aniž by ho, pokud víme, zasáhly represe vítězné strany za vydávání nekatolické literatury. Pravděpodobně záhy konvertoval. Po roce 1620 tiskl výhradně oficiální publikace a 1625 byl dokonce jmenován Arnoštem Vojtěchem z Harrachu arcibiskupským tiskařem a o rok později tiskařem kardinálským. Sessius byl podnikavý a po Bílé hoře usiloval také o založení několika mimopražských provozů, spjatých s protireformačním programem katolické církve: Roku 1626 zprovoznil první a až do poloviny 19. století jedinou tiskárnu v Roudnici/L., kterou spolufinancoval probošt Jan Petr Svošovský z Lorbentálu. Krátkodobě pracující officína měla charakter Sessiovy filiálky. Paralelně uváděl do provozu dílnu v Litoměřicích. Zde však šlo o soukromou tiskárnu (*Privatdruckerei*) probošta Jana Sixta z Lerchenfelsu. Dnes je doložena rozpětím let 1626 – 1629. Roku 1630 Sessius vybudoval s pomocí augustiniána Pavla Cnoopse (*Conopaea*) první tiskárnu v České Lípě. I ta měla ráz filiálky, kterou po tiskařově odchodu převzal 1631 – 1634 tamní klášter augustiniánů.

Hlavní zdroj příjmů Sessiovy tiskárny tvořily textově nerozsáhlé a typograficky nenáročné latinské příležitostné tisky, jejichž autory byli univerzitní profesori, např. Daniel Basilius z Deutschenberka, Jan Campanus a Jan Jessenius. Jazykově české tisky Sessiovy tiskárny (115 titulů) reprezentovala většinou katolická i nekatolická náboženská a mravněvýchovná literatura, učebnice, kalendáře a pranostiky. Pouze asi 20 publikací Sessiovy dílny bylo vytištěno německy. Zde nelze pominout logaritmické tabulky *Arithmetische und geometrische Progress-Tabulen* (Praha 1620). Jejich autor, švýcarský matematik Jobst Bürgi, je dokončil již roku 1592. Poněvadž se mu však po císařově smrti nedostávalo finančních prostředků, tištěny mohly být až později, a světový primát ve výpočtu logaritmů tak získal John Napier (Neper) roku 1614. Podobně jako se Michael Peterle st. ca 1588 přičinil o vznik maďarskojazyčného jednolistu, Sessiovi patří 1615 – 1617 z hlediska domácího knihtisku prvenství v uvedení jazykově maďarských knih, tištěných antikvou.

K umělecky nejcennějším tiskům Sessiovy dílny patří proslulý anonymní soubor bajek *Theatrum morum* (Praha 1608). Dílo dokumentuje pronikání mědirytu do cizojazyčných knih vyšlých z českých tiskáren. Sessius ho vydal s výtvarnou pomocí Egidia Sadelera ml., který pro ilustračně rytou titulní stranu použil motivů ze staršího nizozemského vydání 1567 a většinu z takřka 140 půlstranných ilustrací vytvořil jako přesné kopie jiné edice z roku 1578. Dalším dokladem Sessiova nesporného typografického novátorství je v českém knihtisku do Bílé hory ojedinělá antikvová polokurziva, užitá rytecky na titulní straně Pseudo-Bonaventurova *Žaltáře B. P. Marie* (Praha 1625). Sessiova dílna vytiskla, byť ve srovnání se zahraničím citelně opožděně, první skutečné domácí portrétní album. Padesát devět nesignovaných portrétů českých knížat a králů od praotce Čecha až po Ferdinanda III. má společný název *Elegia ducum Boemis* (Praha 1629). Mědirytové medailony, odvozené z ikonografického repertoáru Kuthenovy Kroniky, jsou zasazené do uzavřeného šrafovaného pozadí. Doprovázejí je krátké biografické texty jezuita Julia Solimana. Text i tiskové formy portrétů převzala s ostatními částmi Sessiovy dílny Tiskárna jezuitská a s novým, už barokním orámováním Karla Škréty a Gerharda de Groose je užila při tisku Althanovy disertace *Imago principum Bohemiae* (Praha 1673).